

Анікіна Н.Б.  
Харківський національний педагогічний  
університет імені Г.С. Сковороди  
Харків, Україна

## **МАНІПУЛЯЦІЇ ЯК ТЕХНОЛОГІЇ ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНУ ДУМКУ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ**

Постановка проблеми. Маніпулювання (політичне маніпулювання) – не нове явище в суспільстві, оскільки воно відомо ще з часів античності, коли маніпуляції використовували як технологію впливу на суспільну свідомість. Зі становленням та розвитком інформаційного суспільства тема маніпуляції у сучасному світі стає провідною як для дослідників, так й для пересічних представників соціуму. Вміння успішно маніпулювати іншими людьми дорівнюється владоспроможності, і це стосується багатьох галузей нашого життя: від побутового до політичного, від індивідуального рівня до державного. Людина володіє розумом, який здатний на абстрактне мислення із застосуванням мовлення. Мислення і мова є значними складними системами, на які можна впливати, програмуючи поведінку інших людей. Знаючи ці особливості людської психіки та технології маніпулятивного впливу на суспільну думку, залучаючи фахівців з політичних технологій, психологів, соціологів або консультантів по зв'язкам із громадкістю, владним структурам можна досягти успіхів щодо прийняття сприйнятливих певних рішень та відповідних варіантів поведінки з боку громадян суспільства на будь-якому рівні його функціонування.

Аналіз актуальних досліджень. Результати дослідження стосовно використання маніпулятивних впливів в політиці як соціально-політичного явища містяться в публікаціях багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників минулого і сучасності (зокрема, в дослідженнях таких соціологів і психологів як Ж.-Г. Тард, Г. Ле Бон, Г. Франке, Г. Шіллер).

З. Фройд також акцентував увагу на вивчені питання щодо рівня можливостей ефективного впливу на масову свідомість (пізніше це питання набуло подальшого вивчення в дослідженнях його послідовників, зокрема, Е. Фромма, Х. Арендта і В. Франкла).

Натомість, в якості так званого «батька» в сфері сучасного політичного PR можна назвати Едварда Бернейза, який в XX столітті став «піонером» у використанні маніпуляцій в політичній рекламі та кампаніях, оскільки був консультантом зі зв'язків з громадкістю. Він зміг поєднати ідеї Г. Ле Бона в питаннях психології натовпу та психоаналітичну концепцію З. Фрейда з акцентом на тому, що важливим моментом у демократичному суспільстві є майстерне маніпулювання впорядкованими, усталеними вподобаннями та звичками народних мас [1, с. 1].

Мета статті - проаналізувати напрацювання попередніх дослідників щодо визначення терміну «маніпуляція» і використання методів маніпулювання в на

різних етапах розвитку суспільства як способом управління масовою свідомістю.

Виклад основного матеріалу. Слово *manipulus* походить від лат. «маніпуляція» і з одного боку трактується як «жменя» («*manus*» – рука і «*pie*» – наповнювати), а з другого боку, цей термін, означає невеликий загін воїнів римського війська [2, с. 49].

Одночасно з цими варіантами трактування маніпуляцію пропонують визначати як вид психологічного впливу на людину, який здатний змінювати її спосіб мислення, принципи або думки непомітно для самої людини, що може відображатися у зміні прийняття рішень людиною, які спочатку не відповідали її реальним намірам [2, с. 49].

У словниках європейських мов маніпуляція розглядається як дія, яка спрямована на об'єкти з певними цілями. Прикладом може слугувати ручне керування технікою, будь-якими машинами або медичного огляду лікарем пацієнта за допомогою рук. При виконанні таких дій, окрім спритності та вправності, людині потрібні певні вміння та навички.

У сучасному переносному значенні слово «маніпуляція» розуміється як спритне поводження з людьми як з об'єктами, речами. Тому іноді термін «маніпуляція» виявляється метафорою і вживається в переносному значенні, коли мається на увазі вправність рук у користуванні речами. Таке «керівництво» може бути як прихованим, так і відкритим, але обов'язково не усвідомлюваним тими, ким керують.

У сучасній мові «маніпуляція» також вживається в значенні «вправного і прихованого» керування, частіше за всього психологічного та політичного.

В Оксфордському словнику англійської мови маніпуляція трактується як «акт впливу на людей або керування ними зі спритністю, особливо із зневажливим підтекстом, як приховане керування або вплив» [3].

Щодо інших визначень, то Кембріджський словник у сучасній версії пропонує таке тлумачення, коли до маніпуляцій зараховуються шахрайство, керування свідомістю іншої особи, маніпулювання фондовим ринком та маніпулювання фактами у ЗМІ [2, с. 49].

У сучасному соціально-політичному дискурсі окремими дослідниками пропонується перш за все розділяти маніпуляцію на міжособистісну та масову. «Міжособистісна маніпуляція спрямована, як правило, на оточення політика, масова – на публіку» [див., напр., 2, с. 49]. До маніпулятивних прийомів, які працюють на міжособистісному рівні, у першому випадку маніпулятор звертається до певних технологій. А ось у другому ж випадку маніпулятор використовує вже готові маніпулятивні технології, які спрямовані на взаємодію з масами [2, с. 49].

Деякі дослідники пропонують розглядати маніпуляції в політиці як «приховане управління політичною свідомістю і поведінкою людей з метою примусити їх діяти або не діяти в інтересах маніпуляторів, тобто нав'язування волі маніпулятора у формі прихованого впливу» [4, с. 235-236].

Книгу німецького соціолога Г. Франке «Маніпульована людина», яка вийшла в світ у 1964 році, можна вважати однією з перших видань, де автор присвячує маніпуляціям свідомість. Там він надає таке визначення: «Під маніпуляцією переважно треба розуміти психічний вплив, який здійснюється таємно, відтак, на шкоду тим особам, на котрих він спрямований. Найпростішим прикладом цього може бути реклама» [3].

Оскільки ми вже зазначили, що маніпуляція є прихованим впливом, то він має залишитися непомітним для об'єктів маніпуляції. Професор Каліфорнійського університету Г. Шіллер є одним із провідних фахівців серед американських ЗМІ. Він зазначає, що для досягнення успіху маніпуляція має залишатися непомітною. Тільки в умовах, коли людина, як об'єкт маніпуляції, вірить в те, що усе відбувається природньо та за власною волею, гарантовано успішне проведення маніпулятивної дії. Якщо спростити, то для проведення маніпуляції потрібно створити фальшиву дійсність, де використання маніпуляційних прийомів залишиться ніким непоміченим [5, с. 134-137].

Слід зауважити й те, що маніпуляція – це такий вплив, який вимагає від маніпулятора певних знань і значної майстерності. Звичайно, зустрічаються талановиті особистості, які діють інтуїтивно, маючи в своєму арсеналі поверхневі знання з психології. В такому разі сфера їхнього впливу буде незначною і обмежуватися невеликим особистим оточенням: сім'я, робочий колектив або бандформування. Але коли мова йдеться про вплив на суспільну свідомість в політиці, наприклад, або в більш широкому колі хоча б локального значення, то потрібно отримати спеціальні знання або залучити фахівців до розробки такого заходу впливу.

Маніпуляція суспільною свідомістю стала вже окремою технологією: з'явилися спеціалісти в цій галузі, професіонали, які нею володіють. Оскільки в суспільстві з'явився запит на таких фахівців, то виникла й література, наукова та науково-популярна, для впровадження в систему підготовки таких кадрів в певних наукових закладах.

Ще однією важливою, хоча й не надто очевидною ознакою, є те, що до людей, чією свідомістю маніпулюють, ставляться як до об'єктів – різновиду речей, а не як до окремих унікальних особистостей. Маніпуляцію можна назвати складовою технології влади. Це вже не просто вплив на свідомість та поведінку родича, сусіда, друга або колеги.

Всі вищезазначені підходи до визначення змісту поняття «маніпуляція» мають під собою широке історичне підґрунтя. Так, у Давньому Римі існувала, так звана, усна політична реклама, а під час Першої світової війни суспільство вже успішно застосовувало радіорекламу, фотографії, політичні карикатури, плакати. Все це є формами політичного маніпулювання, які викликали у населення різні почуття, але мета завжди була одною: схилити людей до певних переконань та спонукати до дій.

На сьогодні спостерігається зростання кількості наукових праць і досліджень, присвячених цій темі, що зумовлено її практичною значущістю. Дослідження в цій сфері, як і використання маніпулятивних технік і прийомів,

здебільшого пов'язані з фінансовою вигодою. Саме тому автори таких робіт нерідко утримуються від розкриття професійних секретів, обмежуючись загальними формулюваннями. Враховуючи основні тлумачення, необхідно зазначити, що в самому понятті «маніпуляція» існують два основні значення: пряме та метафоричне. До метафоричного значення можна віднести будь-який маніпулятивний вплив, маніпулювання, психологічні маніпуляції, в тому числі в політиці, в процесі маніпулювання суспільною думкою або суспільною свідомістю, будь-які міжособистісні маніпуляції, а також соціально-політичні маніпуляції.

У метафоричному трактуванні маніпулювання може означати певний психологічний вплив на іншу людину. Такий вплив не завжди нею усвідомлюється, але змушує її діяти так, як того бажає маніпулятор. Маніпулююча людина зазвичай приховує свої справжні наміри для того, щоб досягти бажаної мети.

Успішність маніпуляції в більшій мірі залежить від довіри об'єкта (комуніканта) до маніпулятора і його віри в те, що все, що йому кажуть, є істиною. Тобто, підставами, що забезпечують певний рівень успішності використання маніпулятивних технологій з боку владних структур, можуть бути такі характеристики пересічного громадянина суспільства як:

- чим менше людина обізнана, тим легше нею маніпулювати;
- чим менше людина цікавиться політикою, тим легше нею маніпулювати;
- чим вище у людини рівень довіри, тим легше нею маніпулювати [6, с. 100-105].

Висновки і перспективи подальших досліджень Підсумовуючи вище викладене, можна дійти висновку, що маніпуляція – це вид психологічного впливу, успішне здійснення якого веде до прихованого спонукання в іншій людині думок, настроїв або намірів, які не збігаються з її актуально існуючими бажаннями, але пізніше, в результаті такого впливу, людина погоджується з нав'язаними поглядами і, більш того, видає їх за свої власні. Тобто, маніпуляції можна визначити як дії, які спрямовані на «прибирання до рук» іншої людини, і ці дії виконуються настільки майстерно, що у об'єкта маніпуляції виникає ілюзія, що це вона сама управляє своєю поведінкою. А мета маніпулятора – надати умови, в яких створюється «вільний вибір» для людини, якою маніпулюють, щоб змінити її поведінку на свою користь і при цьому уникати прямого явного примусу, але мати змогу керувати дії об'єкта маніпуляції.

У зв'язку з цим нагальним питанням в сучасному суспільстві постає потреба вміти розпізнавати та протистояти будь-якому маніпулятивному впливу як на свідомість індивіда, так і на суспільну свідомість в цілому. З цією метою є потреба в створенні певних інституцій, які б займалися розповсюдженням медіа грамотності серед населення та відслідковували використання політичних маніпуляцій як психологічних впливів на суспільну думку громадян в країні, де ведеться війна з країною-агресором.

Література:

- 1.Фройд З. Психологія спільності та аналіз людського «Я». Київ. Вид-во «Андронум». 90 с.
- 2.Мазьняк Р.О. Політичне маніпулювання: теоретико-методологічний аналіз поняття // Науковий журнал «Політикус». 2021. Випуск 5. С. 48-52.
- 3.Засоби маніпуляції в політичній діяльності. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/10121/>
- 4.Єфтені Н.М. Політичне маніпулювання: особливості застосування // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 56. С. 234-241
- 5.Матвієнко В.Я. Соціальні технології. Київ. Вид-во «Українські пропілеї». 2001. 466 с.
- 6.Радзієвська О.Г Новітні виклики та загрози для дитини в інформаційному просторі // Запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти : матеріали наук.-практ. конф. / 06 жовт. 2016 р. / Упоряд. : В. М. Фурашев. Київ. Вид-во «Політехніка», 2016. С. 100-105.